

Stanje i problemi suvremene leksikografije

Mirjana Bonačić

MOŽE LI DVOJEZIČNI RJEČNIK NADOMJESTITI JEDNOJEZIČNI?

UDK 801.3:801.316:001.4

To se pitanje na prvi pogled čini neumjesno jer se dvojezični rječnik, u biti, razlikuje od jednojezičnog rječnika. I jedan i drugi imaju svoje mjesto i ulogu, oba su prijeko potrebna. Leksikograf to pitanje, vjerojatno, ne bi ni postavio. No ja ga ipak postavljam, i to sa stajališta korisnika rječnika, i njime želim potaknuti diskusiju u određenom smjeru.

U našim prilikama korisnik dvojezičnog rječnika najčešće je onaj čiji je materinski jezik jedan od zastupljenih jezika, a drugi je jezik za nj strani jezik, koji on rijetko poznaje jednako dobro kao materinski. On ga uči više ili manje cijeloga života, i obraća se rječniku da bi riješio određene jezične poteškoće. Međutim, naši mu dvojezični rječnici, za razliku od pojedinih stranih jednojezičnih rječnika pedagoškog karaktera, ne pomažu u tome na najbolji mogući način. To kažem na osnovi vlastitog iskustva i mnogih leksičkih i gramatičkih grešaka koje mogu nastati, a u praksi i nastaju, pri isključivoj upotrebi dvojezičnih rječnika. A kada kažem u praksi, ne mislim samo na nastavnu praksu, nego i na prevođenje i službenu prepisku s inozemstvom.

Trebalo bi ispitati koje su to okolnosti i trenuci u kojima se govornik stranog jezika radije obraća jednojezičnom rječniku stranog jezika, ili bi trebalo da se obrati kad bi mu takav rječnik bio na raspolaganju. Drugim riječima, trebalo bi istražiti kakvi su to jezični problemi koje mu prikladan dvojezični rječnik zaista ne bi mogao pomoći riješiti. Ovo izlaganje nije rezultat takvoga sistematičnog istraživačkog rada, već samo pokušaj upućivanja na pojedine relevantne činjenice.

To su, prije svega, potrebe korisnika rječnika, koje treba uzeti u obzir pri sastavljanju rječnika, kao što se to radi u metodologiji poučavanja jezika. (Naime, kako je u dvojezičnom rječniku, i to ne samo »školskom«, jedan jezik uvijek »strani« jezik, sa svim implikacijama koje sadrži taj pridjev, dvojezična bi se leksikografija morala koristiti tekovinama suvremene metodologije poučavanja jezika jednako kao i deskriptivne i konstruktivne lingvistike.)

Te se potrebe odnose na pragmatičke uloge prevodioca, čitaoca ili pisca teksta na stranom jeziku koje u sebi uključuju različite jezične djelatnosti vezane uz upotrebu rječnika. Te se djelatnosti mogu općenito analizirati u smislu dekodiranja i enkodiranja, tj. razumijevanja riječi u kontekstu i njihove pravilne upotrebe.

Čini mi se, a ponovo govorim iz vlastitog iskustva, da su naši dvojezični rječnici prikladniji za dekodiranje, kao što je čitanje teksta na stranom jeziku, a velikim dijelom i prevođenja sa stranog jezika na materinski jezik. Oni nisu toliko prikladni za enkodiranje, kao što je to, na primjer, pisanje jezično i situacijski prikladnog teksta na stranom jeziku — sposobnost koja se u nas i u svijetu sve više traži. Rekla bih da oni, u stvari, najbolje služe prevodiocima koji gotovo jednako dobro poznaju oba jezika, pa im rječnik treba više kao podsjetnik, kad treba da pronađu riječi ili sinonime čije značenje već poznaju ali ga žele provjeriti ili kad se ne mogu sjetiti prikladnoga prijevodnog ekvivalenta, a rjeđe im pomažu nadoknaditi jezični manjak. Takvih prevodilaca nema mnogo.

Karakteristike rječnika kao priručnika za uspješno enkodiranje odnose se, prije svega, na obradu semantičkih odnosa među riječima, osobito sinonimije i prijevodne ekvivalentnosti te problema ograničenog odabira i definicije konteksta u kojemu se može uspostaviti značenjska ekvivalentnost. Karakteristike se, također, odnose na obilježavanje gramatičkih podataka koji izričito pokazuju kakav tip konstrukcije zahtijeva riječ u svakome od svojih različitih značenja. Nadalje, jedna od najvažnijih odlika rječnika za aktivnu upotrebu stranog jezika jest označavanje kolokacijskog opsega riječi koji korisniku rječnika pomaže da sastavi leksički i gramatički prihvatljive rečenice.

Pažljiva razrada područja sinonimije i ograničene mogućnosti upotrebe pojedinih sinonima u određenom kontekstu jednako je važna i za dvojezični rječnik i za jednojezični. Značenje riječi često se može točnije dati prijevodom u dvojezičnom rječniku nego definicijom ili sinonimima u jednojezičnom rječniku. No to jednako često i nije tako, te može doći do uspostavljanja pogrešnih prijevodnih ekvivalentnosti među sinonimima. Takve greške razumijevanja očitije su u enkodiranju. Razumijevanje značenja strane riječi pomoću uspoređivanja zadanog konteksta s riječima na materinskom jeziku, koje se nalaze na desnoj strani rječnika, obično je jednostavniji postupak i lakše se provjerava nego aktivno izražavanje na stranom jeziku, kada treba izabrati stranu riječ među danim sinonimima za pojedino značenje, odrediti kako se ona može upotrijebiti i je li prikladna za pojedini kontekst.

Evo najjednostavnijeg primjera. Izričaj *The baby is crying* u određenom kontekstu lako je razumjeti kao »Dijete plače« i vjerojatno ima funkciju upozorenja. Međutim, kad to značenje treba enkodirati na engleskom jeziku, mogu nastati nedoumice. Hoćemo li reći: *The child is crying*, *The baby is weeping*? Kako nam tu pomaže rječnik?

Drvodelićev *Hrvatsko ili srpsko-engleski rječnik* (IV izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1978) pod »dijete« navodi: *child*; (malo) *baby*. Koliko malo dijete? Dojenče ili i malo dijete koje već hoda? Pod »plakati« nalazimo: *cry*, *weep*, *shed tears*, kao sinonime odijeljene samo zarezima. Jesu li oni u istom semantičkom odnosu s riječju »plakati« i mogu li se upotrijebiti u istom kontekstu? Da li je zaista prikladno reći: *The baby is weeping*? Rječnik nas ne upozorava da time dojenčetu pripisujemo osjećaje odraslijega ljudskog bića i izričaju dodajemo neželjene konotacije, možda i humorističke.

Iako su u tom rječniku razrađena različita značenja hrvatskih ili srpskih riječi, nema uputa o ograničenom odabiru engleskih sinonima koji se navode kao prijevodni ekvivalenti. Nema uputa o tome da li je prikladno reći, na primjer, *I purchased a loaf of bread*, ili, primjer iz jednog dopisa: *The injured*

ship navigated to Rijeka. Pod »kupiti« navodi se: *buy, purchase*, pod »ošteti«: *damage, harm, injure*, a pod »ploviti«: *navigate, sail, voyage*, sve kao potpuni sinonimi, bez ikakve oznake njihova uobičajenoga konteksta upotrebe. Podaci o kontrastivnim značenjskim obilježjima nužni su kada su posrijedi sinonimi čije se značenje djelomično poklapa, a djelomično je različito, na primjer: *wound, hurt, injure*, sve navedeno pod »raniti«.

Ozbiljnije greške u enkodiranju mogu nastati kada se prijevodni ekvivalenti navode kao sinonimi među zarezima, a oni to, u stvari, uopće nisu. U istom rječniku nalazimo pod »izgledati (činiti se)« ove engleske riječi: *look, seem, appear, look like, resemble*. Ne navodi se nikakav primjer, pa nije jasno u kakvom se kontekstu može upotrijebiti *resemble*. Ta riječ, zapravo, znači »sličiti« ili »nalikovati«.

Na sličan se način, kao sinonimi bez ikakve razlike semantičkih i stilskih svojstava, navode hrvatski ili srpski ekvivalenti za pojedina značenja engleskih riječi u Filipovićevu *Englesko-hrvatskom ili srpskom rječniku* (X izdanje, Školska knjiga i Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980). Na primjer, pod *entertain* nalazimo: »uzdržavati, zadržavati, podržavati« među zarezima, kao da su to sinonimi. Uzgred rečeno, uopće se ne navodi da su ta značenja riječi *entertain* zastarjela.

Za svrhe enkodiranja gramatički podaci nisu manje važni od semantičkih, osobito onda kada o njima ovisi značenje riječi. Oni su obično prilično oskudni u našim rječnicima. Filipovićev rječnik, na primjer, ne daje podatke o broju imenica ili o glagolskim konstrukcijama. Takvi su podaci nužni kada različito značenje riječi zahtijeva i različitu gramatičku konstrukciju. Iz toga rječnika ne može se doznati da je engleska riječ *information* nebrojiva imenica u značenju »obavijesti«, a kao brojiva ima značenje »tužbe« na engleskom sudu za prekršaje. Nije čudo što u dopisima često nalazimo: *We send you a few informations*. Isto su tako bitne i glagolske konstrukcije. Na primjer, ova rečenica iz jednog našeg dopisa *They stopped to remit payment in time* može izazvati potpun prekid u komunikaciji zbog konstrukcije koju zahtijeva glagol *stop* u svojim različitim značenjima, dvosmislenosti glagola *remit* i oblika nebrojive imenice *payment*. To su vrlo velike greške, jer su rečenice gramatički moguće, ali je njihovo značenje drukčije od onoga koje smo željeli izraziti. Razumijevanje značenja ovisi o sintaktičkoj konstrukciji, pa bi rječnik, i dvojezični i jednojezični, morao o njoj dati dovoljno podataka kako bi se izbjegle greške.

Treće područje koje je važno za aktivnu upotrebu jezika jesu kolokacije. One su u tu svrhu važnije od idioma jer pomažu korisniku rječnika da sastavi leksički i gramatički prihvatljive rečenice. U našim dvojezičnim rječnicima, međutim, one nisu dovoljno obrađene.

U Filipovićevu rječniku kolokacije se često daju samo u prijevodu, te nije jasno da li je posrijedi osnovno značenje engleske riječi koje se može izraziti samo kolokacijom na hrvatskom ili srpskom ili je posrijedi i kolokacija na engleskom jeziku. Prilično začuđuje što u rječniku engleskog jezika koji je namijenjen izvornim govornicima hrvatskog ili srpskog jezika treba nagađati o kakvoj je engleskoj kolokaciji riječ. Najveću zbrku stvaraju zgrade koje se ne upotrebljavaju dosljedno. Primjer za to je riječ *entertain*. Ona se može upotrijebiti u određenom kolokacijskom opsegu: *entertain the idea, notion; suggestion, proposal; doubt, suspicion; hope*. Filipovićev rječnik ne daje ni

jednu od tih kolokacija na engleskom jeziku, već navodi, među ostalima, ova značenja osnovne riječi *entertain*: »gajiti (nadu, sumnju i dr.)«, sa zagradama, te »baviti se mišlju, razmatrati«, bez zagrada. Što ovdje znače zagrade? »Gajiti (nadu, sumnju i dr.)« vjerojatno znači da i na engleskom treba dodati *hope*, *doubt*, i što drugo? Međutim, »baviti se mišlju« bez ikakvih zagrada očito znači da na engleskome ne treba ništa dodati, odnosno da je to prijevodni ekvivalent riječi *entertain*, te bismo mogli reći: *I entertain to go to England*. Navodi se i »razmatrati« bez ikakvog kolokata, pa je i to očito značenje samo osnovne riječi. Mogli bismo reći *We entertained what to do*.

Nedosljedna upotreba zagrada i natuknica u zagradama, te činjenica da treba nagađati kakva se engleska konstrukcija tu skriva može izazvati svakoja-ke zabune. Na primjer, u istome rječniku pod *stop* nalazimo »*coll* ostati (u krevetu, kod koga); biti u posjetu, odsjesti (*with* kod koga)«. Dakle, najprije imamo u zagradama natuknicu samo na hrvatskom: (u krevetu, kod koga), a odmah zatim na engleskome i hrvatskome: (*with* kod koga). Logično bi bilo zaključiti da *stop with* znači »odsjesti kod koga«, a samo *stop* znači »ostati kod koga u krevetu«.

Prilične nedoumice mogu nastati ako osnovna riječ ima neko svoje značenje, često figurativno, samo u vrlo ograničenom kolokacijskom opsegu, a rječnik o tome ne daje baš nikakve podatke. Na primjer, riječ *explode* ima značenje »pokazati neistinitost ili netočnost« samo u kolokacijama: *explode a myth, superstition, belief, idea, notion, theory*. Filipovičev rječnik daje kao prijevodne ekvivalente »zabaciti, odbaciti; kudititi«, bez ikakva podatka o ograničenom kontekstu upotrebe engleske riječi u tome značenju. Takav se oskudni način prikazivanja značenjske ekvivalentnosti ne može s povjerenjem upotrijebiti za enkodiranje i može nas neugodno zavesti.

Nedosljednu upotrebu zagrada i kolokacije samo na materinskom jeziku nalazimo i u Drvodelićevu *Hrvatsko ili srpsko-engleskom* rječniku. Na primjer, pod »grabiti« nalazimo u zagradama »(vodu)« i engleski ekvivalent *draw water* bez zagrada, a zatim u zagradama »(juhu)« i ekvivalent *ladle out* bez ikakva kolokata. Da li samo *ladle out* znači »grabiti juhu« ili ipak treba reći *ladle out soup*?

Iz svih se ovih primjera, koji su nasumce izabrani, može zaključiti da podaci u rječniku koji dobro služe za dekodiranje postaju najednom nedovoljni i neprecizni kada se strani jezik želi aktivno upotrijebiti.

Na kraju, postavka koju predlažem za diskusiju jest da se i u dvojezičnom rječniku može naći mjesto za detaljnije upute o kontekstu upotrebe riječi i ograničenom odabiru sinonima, o sintaksi i kolokacijama, kako bi se izbjegle greške i omogućila djelotvornija komunikacija.

CAN THE BILINGUAL DICTIONARY REPLACE THE MONOLINGUAL?

Summary

Although this question may seem out of place to lexicographers because of the essential difference between monolingual and bilingual dictionaries, it is not unreasonable from the point of view of the dictionary user, especially in the circumstances in which monolingual dictionaries are not readily available. Since bilingual dictionary-users are generally native speakers of one language and more or less advanced learners of the other, »foreign« language, it may prove useful to examine when and why they refer to particular foreign monolingual dictionaries, or, put in another way, what kind of language problems adequate bilingual dictionaries could really not help them to solve. Pragmatic roles of readers, writers or translators of foreign languages comprise certain linguistic activities involving a variety of dictionary look-up operations. These activities can be analysed in terms of decoding and encoding, i.e. understanding words in context and their appropriate use. The aim of this paper is to identify some of the reasons why our existing bilingual dictionaries are more suitable for decoding activities than for active language use.

The characteristics that distinguish a dictionary designed for encoding purposes are mainly the following: Explicit information on relations among word meanings, especially synonymy and selection restrictions; comprehensive grammatical information, especially on the type of construction a word requires in each of its meanings; and lastly, the specification of the collocational range of words which helps the dictionary user to construct acceptable sentences. After a critical account of some dictionary entries, it is suggested that our bilingual dictionaries should provide more information on synonymy, syntax and collocation in order to help with production as much as interpretation.

